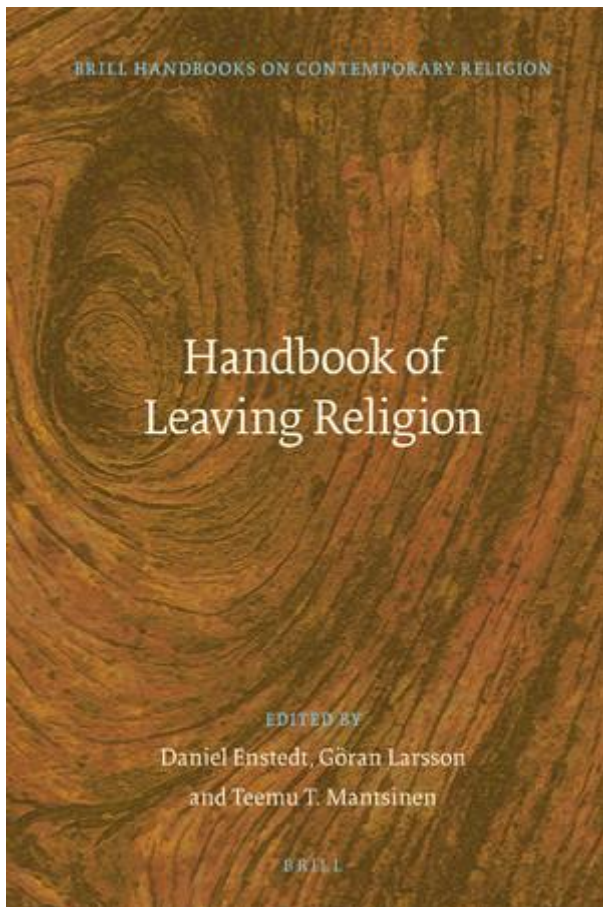

Mistä puhumme, kun puhumme uskonnosta lähtemisestä? Näkökulmia kääntymisen ja poiskääntymisen tutkimusasetteluihin

Evi Lemström
Helsingin yliopisto

Daniel Enstedt, Göran Larsson & Teemu T. Mantsinen (toim.) 2020. *Handbook of Leaving Religion*. Leiden/Boston, Brill, 358 s.

Uskonnollisen muutoksen teemoja tulee helposti ajateltua sekularisaatioparadigman kautta, jolloin uskonnosta lähtemisen tarkastelua saattavat ohjata käsitykset modernin yhteiskunnan piirteistä, rationalisaatiosta tai liberaaleista arvoista. Uskonnollista muutosta yhteiskunta-, yhteisö- ja yksilötasolla on kuitenkin syytä tarkastella kokonaisvaltaisemmin. *Handbook of Leaving Religion* (2020) on tuore uskontotieteellinen teos, jossa pureudutaan näihin uskonnollisen muutoksen ja uskonnosta lähtemisen teemoihin yhteensä 27 artikkelin parissa.

Kirjan toimittajat Daniel Enstedt, Göran Larsson ja Teemu T. Mantsinen perustelevat teoksen johdantoluvussa, kuinka poiskääntymisestä ja moninaisista uskonnosta lähtemisen muodoista on vaikeaa löytää kattavaa johdatusta tai katsausta. Toimittajakolmikko kuvaa, kuinka aiemmassa tutkimuksessa on esimerkiksi keskitytty yksinomaan vain joko uskosta luopumisen näkökulmaan, lähtemiseen prosessina tai poiskääntymisen kokemuksena. Samoin he huomaavat, että siinä missä konversio eli kääntymys on suhteellisen monipuolisesti tutkittu aihe, vain harvassa tutkimuksessa huomioidaan kääntymykseen sisältyvä etäännyminen tai eroaminen jostakin edeltävästä positioista. Kirjassa huomioidaankin uskonnosta lähtemisen monipuolisuus siten, että vaikka uskonnosta lähtemiseen usein yhdistetään uskonnottomuutta, ateismia tai agnostismia, sekä erityisesti modernit ja pääasiassa kristilliset länsimaat, voi uskonnosta lähteminen yhtä hyvin näyttäytyä esimerkiksi uskonnon ja uskontojen vaihtamisena, yhdistämisenä tai liikkumisena yhden tradition sisällä.

Käsikirja jakautuu kolmeen osaan, jossa ensimmäisen osan, *Historical and Major Debates*, artikkelit johdattavat lukijaa pääasiassa niin kutsuttujen ”maailman uskontojen” pariin ja tarjoavat näin ollen johdatusta kristinuskosta, islamista, hindulaisuudesta, buddhalaisuudesta ja juutalaisuudesta lähtemiseen liittyviin keskeisiin käsitteisiin, historialliseen kehitykseen, kiistakohtiin sekä huomionarvoisiin tapauksiin. Kiinnostavia poimintoja ensimmäisen osan artikkeleista ovat esimerkiksi Clemens Cavallinin ”Leaving Hinduism” ja Lena Roosin ”Leaving Judaism”, joissa tulee erinomaisesti esiin kyseisiin uskontoihin liittyvä keskustelu siitä voiko hindulaisuuteen tai juutalaisuuteen syntynyt ihminen ylipäättään lakata olemasta hindu tai juutalainen, sillä näihin identiteetteihin kietoutuvat myös näkökulmat juutalaisuudesta ja hindulaisuudesta etnisenä taustana tai kansallisuutena.

Käsikirjan toisessa osassa, *Case Studies*, keskitytään nykyaikaisiin tapaustutkimuksiin, joissa valotetaan uskonnosta lähtemistä eri näkökulmista, ja joista useimmat perustuvat kirjoittajan kenttätöihin. Näistä artikkeleista esimerkiksi David L. McConnellin ”Leaving the Amish” purkaa Yhdysvaltojen Amish-yhteisöihin liittyviä stereotyyppioita tarkastelemalla viimeaikaista tutkimusta yhteisöjen kehityksestä. McConnell huomauttaa, että aiemmassa yhteisöistä lähtemiseen keskittyvässä tutkimuksessa on painotettu yhteisön näkökulmaa eikä itse uskosta luopujien näkökulmia. Hän myös huomaa, että samalla, kun yhteisöt ovat monimuotoistuneet, ovat myös monimuotoistuneet yhteisön jäsenten tavat luopua amish-uskosta tai luoda elämäntapa, joka mahdollistaa yhteisöön kuulumisen siten, että yhteys ulkomaailmaan pysyy auki eivätkä elinkeinot ole rajoitettu vain maanviljelyyn. Amish-yhteisöön kuulumista ei siis ole syytä tarkastella joko- tai -asetelmana, jossa Rumspringan aikana nuoret amishit joko hyppäävät tunte mattomaan ulkomaailmaan ja hylkäävät siihenastisen elämäntapansa tai ottavat aikuiskasteen vastaan ja jatkavat vanhoillista elämäntapaa ilman epäilyksen häivää.

Kolmannessa ja viimeisessä osiossa, *Theoretical and Methodological Approaches*, pohditaan ja esitellään uusia lähtökohtia uskonnosta lähtemisen tarkasteluun teoreettisten ja metodologisten näkökulmien avulla. Jokaisessa teoria- ja metodikeskeisessä artikkelissa siis keskustellaan näkökulmista, joita kirjoittajien mukaan kannattaisi painottaa aiempaa enemmän uskonnosta lähtemisen tutkimuksessa. Näistä viimeisen osion artikkeleista esimerkiksi Isabella Kasselstrandin ”Statistical Approaches to Leaving Religion” antoi lähinnä laadulliseen tutkimukseen tutustuneelle opiskelijalle hyvän johdatuksen tilastolliseen näkökulmaan uskonnosta lähtemiseen. Artikkelin havainnollistaa tilastollisten menetelmien haasteita yksilötason uskonnollisuuden monimuotoisuuden tarkastelussa, sekä sitä kuinka saatavilla oleva data on lähtökohtaisesti sidoksissa länsimaista ja kristillisestä uskonnollisuudesta kuvaaviin käsitteisiin. Samalla ar-

tikkelissa kuitenkin painotettiin tilastollisen tarkastelun hyötyä uskonnosta luopumisen mallintamisessa, joka kertoo meille yksilöiden kokemuksia laaja-alaisemmin uskonnollisen muutoksen suuremmista linjoista.

Käsikirja tarjoaa ennen muuta Pohjois-Amerikka- ja Eurooppa-keskeisen katsauksen uskonnosta lähtemisen teemoihin, joissa korostuvat eritoten pohjoismaalaiset tapaustutkimukset ja sovellutukset. Kirjan suhteellisen vahva painotus pohjoismaalaiseen kontekstiin selittynee kirjan toimituskunnan ja artikkelien kirjoittajien kansallisuuksilla sekä aiemmilla tutkimusintresseillä, jotka ovat niin ikään keskittyneitä pohjoismaalaiseen uskonnon ja uskonnollisuuden kenttään. Artikkeleissa toki käsitellään myös länsimaiden ulkopuolelle painottuvista traditioista lähtemistä, kuten islamista tai vipassana-meditaatiosta etääntymistä, mutta nämäkin tapaustutkimukset sijoittuvat länsimaalaisiin konteksteihin: islamin kohdalla Ruotsiin ja vipassana-meditaation kohdalla Uuteen-Seelantiin. Maantieteellisesti katsottuna teoksen artikkelit keskittyvätkin siis pääasiassa länsimaihin muutamaa aasialaiseen maahan liittyvää artikkelia lukuun ottamatta. Länsimainen tulokulma kyllä tunnistetaan teoksessa laajasti ja uskonnosta luopumisen tutkimuksen länsimainen vinouma on läsnä teoksen laajemmassa teoretisoinnissa sekä aiemman aiheeseen liittyvän tutkimuksen arvioinnissa.

Käsikirjan painopiste pohjoismaalaisessa kontekstissa tosin tekee artikkeleissa esitetyistä näkökulmista kaltaiselleni suomalaiselle opiskelijalle verrattain helpommin lähestyttäviä. Esimerkiksi Teemu Tairan mediaa ja viestintää käsittelevä artikkeli käsikirjan teoria- ja metodiosiossa oli mielekästä luettavaa jo pelkästään YLE:n vuoden 2010 homoillan kaltaisten esimerkkien vuoksi, joiden avulla Tairan näkökulma median ja viestinnän roolista uskonnosta lähtemisessä havainnollistui varsin hyvin. Samoin Nora Stenen Norjan kontekstiin sijoittuva tapaustutkimus turvapaikanhakijoiden kääntymyksestä islamista kristinuskoon oli kiinnostavaa reflektoitavaa suhteessa Suomessa käytävään keskusteluun samasta aiheesta. Stenen artikkeliin tutustuminen ei olisi suinkaan pahitteeksi kaikille kyseistä keskustelua käyville, sillä tapaustutkimuksesta ei nouse vahvaa viitettä siitä, että kristinuskoon kääntyminen oli mielekkäästi redusoitavissa pelkäksi turvapaikanhakemiseen liittyväksi strategiaksi.

Kirjan toimittajat kuvaavat johdantoluvussa, että teoksen tarkoituksena on olla mahdollisimman käyttäjäystävällinen sekä vaivaton työkalu aiheeseen tutustumisessa, minkä takia artikkelien pituutta on rajoitettu. Oman lukijakokemukseni mukaan käyttäjäystävällisyyden tavoitteessa on onnistuttu ja sain kirjasta oivan työkalun myöhempää käyttöä varten. Tulin huomioineeksi artikkelien rajatun pituuden eritoten tapaustutkimuksien kohdalla, jotka kaikessa napakkuudessaan ikään kuin jättivät kylmäksi. Erityisesti Michael Stausbergin artikkeli ”Leaving Hinduism: Deconversion as Liberation”, jossa tarkasteltiin tohtori Bhimrao Ambedkarin kääntymystä hindulaisuudesta eräänlaisena kastittomuudesta vapautumisen prosessina tai Hugh Turpinin kuvaus Irlannin kollektiivisesta etääntymisestä roomalaiskatolaisuudesta eritoten instituutiona artikkelissa ”Leaving Roman Catholicism”, jätti minut kaipaamaan lisätietoa. Ratkaisu tähän löytyy toki artikkelien lomasta, joiden lähdeviitteet tarjoavat kunkin tapaustutkimuksen kohdalla hyvät kirjalistat aiheesta kiinnostuneelle.

Handbook of Leaving Religion antaa eväitä ennen kaikkea länsimaisen uskonnollisen muutoksen tarkasteluun, mutta myös työkaluja ja sovellutuksia laajempiinkin yhteyksiin. Teoksen luettavuus tekee kirjasta lähestyttävän kenelle tahansa aiheesta kiinnostuneelle, mutta erityisen hyödyllinen se on uskonnontutkimuksen opiskelijalle. Käsikirjan anti perustuu keskeisesti läpi artikkelien toistuvaan huomioon siitä, kuinka erilaiset uskonnosta lähtemisen tai luopumisen

käsitteet ovat moninaisesti tulkittavissa. Artikkeleissa näkyvät eri yhteyksissä esimerkiksi käsitteet uskosta luopuminen (*apostasy*), harhaoppisuus (*heresy*), yhteyksien luominen tai purkaminen (*affiliation/disaffiliation*) sekä kääntyminen (*conversion*) ja poiskääntyminen (*deconversion*). Käsikirja myös herättelee lukijaa huomioimaan, että kääntymystä suuntaan tai toiseen on syytä tarkastella prosessina, joka kytkeytyy yksilön elämään pelkkää katsomuksellista identiteetin osa-aluetta laajemmin ja se voi olla luonteeltaan hyvin kirjava yhdistelmä sosiaalista, ruumiillista ja älyllistä prosessointia sekä kokemista.